

L'Àlícia de Carner (1919-2020). Història i recepció

Alexis Llobet

Universitat Autònoma de Barcelona. Facultat de Traducció i d'Interpretació

Departament de Filologia Catalana

Edifici K

08193 Bellaterra

alexis.llobet@uab.cat

ORCID: 0000-0003-1476-8267

Resum

Josep Carner (1884-1970) va ser un dels escriptors catalans més importants del segle xx i un dels més prolífics a l'hora de traduir. En aquest article recorrerem la història de l'*Àlícia en terra de meravelles* carneriana, des que el 1919 l'Editorial Catalana va anunciar que la publicaria fins a les edicions que l'Editorial Joventut en va fer a la segona meitat del segle passat, i, en acabat, n'analitzarem la recepció.

Paraules clau: Josep Carner; traducció; Àlícia en terra de meravelles; Editorial Catalana; Editorial Joventut; Editorial Mentora

Abstract. *Carner's Alice (1919-2020). History and reception*

Josep Carner (1884-1970) was one of the most important Catalan writers of the 20th Century and also one of the most prolific Catalan translators. This paper explains the publishing story of his translation of Lewis Carroll's *Alice's adventures in Wonderland* and analyses its reception within the framework of Catalan literature.

Keywords: Josep Carner; translation; Alice's Adventures in Wonderland; Editorial Catalana; Editorial Joventut; Editorial Mentora

Sumari

0. Introducció	3. Recepció d' <i>Àlícia en terra de meravelles</i>
1. Editorial Catalana i Editorial Joventut/Mentora	Referències bibliogràfiques
2. Història de la publicació	

0. Introducció

El primer esment de la publicació d'*Alice's Adventures in Wonderland* en català el trobem a *La Veu de Catalunya* de l'1 de febrer del 1919 (Ortín 1996a: 109), en un anunci de l'Editorial Catalana que promovia una futura col·lecció destinada als infants i que explicava que la traduiria Josep Carner, llavors director literari de l'editorial, i que la il·lustraria Pere Torné-Esquiús; l'obra va acabar apareixent quasi nou anys més tard, en una altra editorial, amb una il·lustradora diferent i amb Carner voltant per mig Europa a sou de la diplomàcia espanyola.

1. Editorial Catalana i Editorial Joventut/Mentora

El 1917 es va fundar l'Editorial Catalana; sembla que la iniciativa, que mirava de crear una infraestructura editorial destinada a formar una consciència nacional, provenia de Prat de la Riba mateix (Molas 1983: 135). El projecte el dirigia la Lliga Regionalista, «formava part d'un pla d'expandiment polític mitjançant la penetració cultural» (Manent 1971: 183) i alhora buscava guanyar diners amb les publicacions vinculades a *La Veu de Catalunya* (Castellanos 1996: 18). En l'entramat d'aquestes publicacions, que miraven alhora de satisfer els interessos del públic burgès i educar-lo en el bon ús de la llengua que provenia de la reforma fabriana (Ortín 2004: 677), també hi havia la revista *D'Ací d'Allà*, de la qual Carner va ser el primer director (Ortín 2017: 62).

L'Editorial Catalana volia acontentar un públic exigent i va provar d'omplir amb traduccions, sobretot d'autors francesos i anglesos de novel·la moderna, els buits de la producció en català que separen els segles xv i xx (Molas 1983: 137). Les dues col·leccions més destacades en van ser la «Biblioteca Literària» i la «Biblioteca Catalana». La primera, que va aparèixer l'any 1918 i va arribar a setanta-sis volums (Llanas i Pinyol 2011: 78-80), era pensada sobretot per a traduccions de la literatura universal; la segona, concebuda l'any 1919, pretenia impulsar la novel·la catalana encarregant-ne als escriptors més reconeguts (Castellanos 1996: 23). Com que les col·leccions eren pensades per al públic lector adult (Ortín 1996a: 113), l'any 1919 l'editorial va concebre una col·lecció infantil il·lustrada emmirallada en les d'altres països europeus per proporcionar llibres de qualitat a les escoles (Ortín 2017: 85). La col·lecció era específica d'aquest gènere, que per a Carner, director literari de l'editorial del 1918 al 1921, abastava, entre d'altres, Mark Twain, el Thackeray de *La rosa i l'anell* o el Dickens de *Cançó nadalenca*. És en aquesta col·lecció que l'*Alícia en terra de meravelles* s'havia de publicar.

A l'Editorial Catalana les vendes no condicionaven les concepcions literàries i el plantejament comercial es circumscrivia als cercles de la literatura de qualitat, fora de l'abast i dels interessos de les classes populars (Castellanos 1996: 20); l'editorial no va assolir els objectius plantejats, probablement per raons econòmiques, i al final de l'any 1924 va traspasar la «Biblioteca Literària» al llibreter Antoni López Llausàs (Llanas i Pinyol 2011: 89), amb tot el fons de l'editorial, que incloïa l'*Alícia* de Carner, encara inèdita.

Mentrestant, l'any 1923 s'havia fundat l'Editorial Joventut (Baró 2005: 73-74) i el 1926 es va crear Edicions Mentora (Baró 2005: 88-89), estretament lligada a Joventut (Baró 2005: 83-84),¹ que el 1930 la va absorbir. Mentora, que va publicar sobretot traduccions, gairebé totes en català, es va especialitzar, d'una banda, en novel·la rosa; i, de l'altra, en obres per a infants (Baró 2005: 89). Segons Molas, va ser el primer intent de fer una editorial que donés productes populars més o menys refinats a un públic mitjà (Molas 1983: 142).

Mònica Baró apunta que la participació d'homes de la Lliga Regionalista com a accionistes de Mentora i el transvasament de títols entre totes dues editorials poden fer pensar que era la continuadora en literatura infantil d'Editorial Catalana, tal com la Llibreria Catalònia ho va ser en la literatura d'adults (Baró 2005: 33). De les obres del fons d'Editorial Catalana susceptibles de figurar en una col·lecció infantil, n'eliminem *Robinson Crusoe*, perquè la Llibreria Catalònia ja l'havia editat l'any 1925, i *Les aventures de Tom Sawyer* i *L'elefant blanc, robat*, que va publicar poc temps abans de la Guerra Civil.² Mentora no va editar la resta d'obres projectades per a la col·lecció destinada a nens,³ ni tan sols *Contes del paradís*, de Lola Anglada, que l'Editorial Catalana sí que havia publicat; i *El llibre de la jungla* no va reaparèixer fins el 1952, a l'Editorial Selecta, hereva de la Llibreria Catalònia. En canvi, sí que va imprimir *Àlicia en terra de meravelles* i *La rosa i l'anell* (1927); *Rondalles de Grimm* (1935, a Joventut), traduïdes de Carles Riba, en què aprofitaven «Blancaneu», «La Cendrosa», «La serp blanca», «L'oca d'or» i «L'ocatera», editats a *Contes d'infants i de la llar*; i *Rondalles d'Andersen* (1933), en què feien servir uns quants contes que havia traduït Carner a *Contes d'Andersen* i n'afegien uns altres que va traslladar Marià Manent. En resum, tot i que sí que en alguns casos hi ha continuació entre les obres publicades a totes dues editorials, les obres del fons de l'editorial Catalana que Mentora no va arribar a publicar fan que no gosem afirmar que fos l'hereva d'Editorial Catalana en el llibre infantil.

2. Història de la publicació

Tal com hem dit, el primer esment de la traducció és a *La Veu de Catalunya* de l'1 de febrer del 1919 (Ortín 2007: 84-85), en un anunci de l'Editorial Catalana que promovia la futura col·lecció destinada als infants. Els títols previstos eren, a tres pessetes cadascun: *Contes del paradís*, original i dibuixos de Lola Anglada; *Rondalles de Jesús infant*, original de Carner, il·lustrat per Josep Obiols; *Àlicia en terra de meravelles*, original de Lewis Carroll, amb il·lustracions de Pere Torné-Esquius;

1. «[...] es detecten nexes d'unió prou determinants entre elles [Editorial Joventut i Editorial Mentora] per pensar que formaven part, si no d'una única empresa, sí almenys d'un mateix projecte editorial» (Baró 2005: 83-84).
2. Suposem que, havent-se quedat tot el fons de l'Editorial Catalana, la Llibreria Catalònia tenia preferència a l'hora de triar títols i, que, si de cas, podia vendre els drets dels que no l'interessaven.
3. Probablement, tret de *Contes del paradís* i de l'*Àlicia* i *La rosa i l'anell*, la resta no van passar de projectes.

i *La rosa i l'anell*, de William M. Thackeray, amb dibuixos de Joan Garcia Junceda.⁴ La col·lecció infantil va arribar a sortir, però de tots els volums anunciats només en va aparèixer, com hem vist abans, *Contes del paradís*, l'any 1920.

Carner va deixar la direcció literària de l'Editorial Catalana l'any 1921 i l'hi va substituir Joan Estelrich. En una carta a Marià Manent del 25 de juliol del 1921 (Manent i Medina 2002: 29), Carner afirmava que havia donat a Josep Pugès, gerent d'Editorial Catalana, un llibre anglès per a nois, traduït, i proposava que l'il·lustrés Joan Llaveries. Aquest llibre ha de ser o bé *La rosa i l'anell* o bé *Alícia en terra de meravelles*, que són els dos que va traduir en aquelles dates. No trobem cap esment de la traducció de l'*Alícia* fins el 9 de setembre del 1924, en una carta de Carner a Estelrich que reproduïm:

Interesso un petit servei de la vostra amistat: vaig lliurar a la casa fa temps *Alícia en terra de meravelles*, que no sé per què no ha estat publicada, essent com trobo que és una delícia. No en cobrí sinó 100 ptes. (cent) de les tres-centes cinquanta estipulades,⁵ com trobareu en els llibres de la casa. Deixo al Sr. Ardanuy un rebut, que espero que vós visareu degudament, i així se'm podrà abonar, com crec que fóra just. (Manent i Medina 2009: 180)

Segons la carta, el setembre del 1924 ja feia força temps que Carner havia lliurat l'obra a l'Editorial Catalana; en tot l'epistolari seu no hi hem trobat cap més referència, a aquesta traducció. Ortín opina que devia tenir enllestida la traducció el 1919, quan va aparèixer l'anunci de l'Editorial Catalana (Ortín 2019: 22), però podria ser posterior si es tractés del llibre que havia donat a Pugès el 1921. Fos com fos, la correspondència entre Carner i Estelrich no en parla, tot i que des de l'11 de maig del 1922 fins al 24 de desembre del 1923 Estelrich li va demanar insistentment, per a la «Biblioteca Literària», els *Caràcters o els costums d'aquest segle*, de La Bruyère, i *Robinson Crusoe*, de Daniel Defoe (Manent i Medina 2005: 161-177).

Al capdavant, l'Editorial Catalana va cedir els drets de les seves obres a l'editor López Llausàs, el qual, segons el contracte, podia publicar els inèdits que li convinguessin (Llanas i Pinyol 2011: 90); per tant, podia editar tant *Alícia en terra de meravelles* com *La rosa i l'anell*, que formaven part del fons no publicat de l'Editorial Catalana. No podem saber del cert per què no ho va arribar a fer,⁶ tenint en compte que sí que va publicar d'altres traduccions carnerianes inèdites procedents d'aquest fons, com ara *Robinson Crusoe* i els *Caràcters*.

La traducció d'*Alícia* reapareix en el fons Joventut de l'Arxiu Nacional de Catalunya (ANC), a hores d'ara encara amb les més de dues-centes caixes que el conformen sense ordenar ni catalogar, en la correspondència entre Edicions Mentora i Lola Anglada.⁷ Una carta de Mentora, datada el 19 d'octubre del 1926, res-

4. L'anunci no esmenta l'autor de cap de les traduccions.

5. Albert Manent explica que «Segons m'ha contat Joan Oliver, per cada original hom cobrava cinc-centes pessetes i unes tres-centes per una traducció» (Manent 2003b: 39).

6. Potser hi van tenir a veure els gustos literaris d'Estelrich.

7. Recordem que *La Veu de Catalunya* havia anunciat que l'*Alícia* la il·lustraria Torné-Esquius.

pon a una d'Anglada, manuscrita i sense data, que ha de ser immediatament anterior. La d'Anglada és un pressupost de les il·lustracions, en què proposava que cadascun dels dotze capítols n'inclogués quatre: dos dibuixos d'un quart de pàgina (un dels quals era el colofó), a quinze pessetes el dibuix; dos de mitja pàgina o pàgina sencera, a trenta; vuit inicials de capítol (dels dotze, n'hi ha quatre que coincideixen), a quinze; quatre frisos (només en van fer servir dos), a quinze; la portadella, a trenta, i la coberta en color, a cinquanta.⁸ En total, hi havia seixanta-dos dibuixos, i el pressupost d'Anglada era de 1.340 pessetes; la il·lustradora també exigia que l'editorial li tornés els originals tres anys després de la primera edició de l'obra. La resposta de Mentora va ratificar l'encàrrec i va confirmar que li tornarien els originals, sempre que Anglada no els volgués tornar a editar; ara bé, rebaixava el preu total a mil pessetes. La carta de Mentora també explicitava que havien deixat a Anglada, perquè s'hi inspirés, una traducció manuscrita, que havia de ser la de Carner, i un original de l'edició anglesa, el qual demanaven que no perdés.

Alba Chaparro, tenint en compte la col·laboració estreta entre Lewis Carroll i Tenniel, el caricaturista que es va encarregar d'il·lustrar *Alice's Adventures in Wonderland* i *Through the Looking-Glass*, va especular sobre la que hi podia haver hagut entre Carner i Anglada (Chaparro 2000: 25). Com veiem en la correspondència, en el cas català no hi va haver gens de relació entre el traductor i la il·lustradora, tret que Anglada devia fer servir de text la versió carneriana.

A l'ANC també hi ha un rebut de mil pessetes de Lola Anglada a Mentora del 26 de desembre del 1926, i un de l'Editorial Catalana a Mentora del 26 de febrer del 1927, en el qual li cedia els drets d'*Àlícia en terra de meravelles* i de *La rosa i l'anell* a canvi de 650 pessetes.⁹ Per tant, hem de pensar que Mentora devia estar molt segura de publicar l'*Àlícia* si va pagar mil pessetes a la il·lustradora tres mesos abans de tenir-ne oficialment els drets i va anunciar aquell mes a la revista *Llegiu-me*, vinculada a l'editorial, que editaria totes dues obres.

La primera edició, de 3.298 exemplars, consta de 135 pàgines i no té peu d'impremta. Pel que fa a la data de publicació, a la segona edició hi diu que la primera era del juny del 1927. Teresa Iribarren, però, proposa com a data Nadal del 1927 (Iribarren 1998-1999: 24). Tomàs Garcés en va fer una ressenya el 8 de febrer del 1928 (Garcés 1928: 1), i hi diu que *Àlícia en terra de meravelles* i els *Sis Joans*, de Carles Riba, van sortir gairebé el mateix dia. El 3 de gener d'aquell any, a *La Publicitat*, Domènec Guansé entrevistava Carles Riba sobre els *Sis Joans* i comentava que havia acabat de sortir (Guansé 1928: 1). Pensem, doncs, com Iribarren, que tots dos textos devien aparèixer el desembre del 1927 per aprofitar la campanya de Reis, i ho corrobora, en el cas que ens interessa, que a la pàgina 1038 de la revista *Llegiu-me* del desembre del 1927 hi havia anunciada

8. Probablement per motius econòmics, no s'han arribat a publicar totes les il·lustracions mai; tot i això, a la segona i tercera edicions encara n'hi va aparèixer alguna de nova.

9. L'Editorial Catalana havia traspassat els drets de tot el seu fons editorial a la Llibreria Catalònia tres anys abans, i, doncs, sembla que venia uns drets que ja no eren seus. No hi sabem trobar cap explicació.

Alícia en terra de meravelles a un preu de cinc pessetes (1927b);¹⁰ i que el primer capítol de la traducció va sortir publicat a les pàgines 33-36 del número del gener del 1928 com a reclam comercial.

D'altra banda, cal dir que *Alícia en terra de meravelles* és una traducció incompleta: hi falta el poema introductori. Iribarren pensa que potser Carner el va eliminar perquè els nens el podien trobar difícil de comprendre o perquè el va considerar massa circumstancial (Iribarren 1998-1999: 24). A nosaltres no ens sembla pas que desdigni del to del llibre, i pensem que Carner devia partir d'una edició anglesa que ja no l'hi tenia. Edward Wakeling, un dels col·leccionistes més importants d'obres de Dodgson, guarda, pel cap baix, sis edicions datades entre el 1907 i el 1920¹¹ que compleixen aquest requisit.¹²

La segona edició, de 1.442 exemplars, va sortir, segons el peu d'impremta, el desembre del 1930. Un mes abans Joventut havia absorbit del tot Edicions Mentora (Baró 2005: 92-93), cosa que no va impedir que continuessin editant amb el segell d'aquesta editorial i, fins i tot, que hi comencessin col·leccions com ara «Lau», apareguda l'any 1934, en la qual van arribar a incloure aquesta edició *a posteriori*. El format, la paginació i el tipus de lletra de la segona edició són idèntics als de la primera, de la qual cosa podem deduir que totes dues es van imprimir al taller que consta a la segona, Atenes S.A., propietat de Marià Manent¹³ i Josep Roset (Manent 1995: 101). A l'hora de compondre s'hi van introduir esmenes ortogràfiques i errors de picatge.

La tercera edició, amb un acabat doble (normal i luxe), la va corregir Albert Manent (Llobet 2013) i també la va imprimir Atenes S.A., cosa que ens fa constatar l'estreta col·laboració entre Joventut i aquesta impremta, que llavors ja no era propietat de Marià Manent. La versió normal i la de luxe són idèntiques pel que fa al text, i difereixen en les dimensions; en la coberta, que en l'acabat de luxe és igual que la de la primera edició i en el normal és una *Alícia* dibuixada a la moda dels anys setanta del segle passat, i en les làmines de color, que només es van imprimir en l'acabat de luxe. Aquesta va ser la primera edició que va aparèixer amb el segell de Joventut, i va datada el setembre del 1971. Ara, pensem que va aparèixer més tard; segons l'escandall, l'acabat de luxe va aparèixer el gener del 1973, i el normal, el setembre d'aquell mateix any. La fitxa de fabricació de l'edició de luxe constata que l'editorial va encarregar la majoria de components del llibre l'any 1972. En l'escandall també hi consten els tiratges, de 2.200 exemplars l'acabat de luxe i de 3.100 el normal, i el marge de venda de l'editorial: cada l'exemplar de l'edició de luxe costava 66,2 pessetes i el venien a 300, mentre que l'exemplar de la normal els en costava 26,79 i el venien a 100.

La quarta edició, de l'any 1987, va ser la primera que Atenes S.A. no va imprimir. De la correcció se'n va encarregar l'empresa Compu/set, com indica un albarà trobat a Joventut. Per la fitxa del control de vendes i estocs de Joventut,

10. Els números precedents de *Llegiu-me* no consignen aquesta dada.

11. L'edició que va fer servir Carner devia quedar compresa entre aquestes dates.

12. Comunicació personal.

13. Segons Ortín, va ser Manent que va recuperar l'*Alícia* per a Mentora (Ortín 2017: 85).

que abraça del començament de l'editorial al 1988 (per tant, ha d'incloure la quarta edició), sabem que de l'obra se n'havien venut fins llavors, en total, 11.373 exemplars (Baró 2005: 285).

Arribem a l'última edició, la del 1992, que també es va corregir a partir de la tercera. Abans del 2010 semblava exhaurida, però en devien tenir exemplars emmagatzemats, perquè la pel·lícula *Alice in Wonderland* (2010), de Tim Burton, va provocar que els traguessin per si en podien aprofitar l'impacte comercial.

3. Recepció d'Àlícia en terra de meravelles

Començarem la recepció d'Àlícia en terra de meravelles comentant uns quants anuncis de l'obra, que ens ajudaran a veure com la volien inserir en la literatura catalana. L'Editorial Catalana, d'entrada, la volia adreçar als nens, perquè havia de ser un dels llibres que encetessin una col·lecció infantil. Els anuncis que Mentora va publicar a la revista *Llegiu-me*, a partir del desembre del 1926, la conti-nuaven tractant de llibre infantil, com el que podem veure (la puntuació del fragment és nostra).

Nois i noies! Aviat podreu llegir dos llibres del millor que hi ha: *Àlícia en terra de meravelles*, de Lewis Carroll, amb moltes il·lustracions de Lola Anglada; i *La Rosa i l'Anell*, de W. H. Thackeray, amb moltes il·lustracions de Joan d'Ivori. Ambdós llibres els ha traduït Josep Carner, aquell poeta que en sap tant. (1926: 236)

A més del reclam de les il·lustracions, pensem que l'anunci anava específicament dirigit als infants perquè es referia a Carner amb l'expressió «aquell poeta que en sap tant», que sembla que els volgués fer recordar el que n'havien sentit a dir als pares.

Tot i això, tant *La Veu de Catalunya* com *Llegiu-me* eren publicacions per a adults, i els primers lectors dels anuncis devien ser els pares. No ens podem estar de reproduir la primera part d'un anunci de *La rosa i l'anell* (extrapolable perfectament a l'Àlícia), publicat a *Llegiu-me* el febrer del 1927, en què la referència a la feina de Carner hi era ben suggeridora: les qualitats del llibre que l'editorial trobava lloables eren precisament les mancances principals que hi han vist els qui s'hi han acostat molts anys més endavant amb una norma de traducció diferent:

Dames i cavallers, donzelles i jovencells, noies i nois: Tenim el gust d'oferir-vos avui l'obra més divertida per la infància, l'adolescència, la joventut i l'adultera que mai hagi sortit de les premses catalanes. Josep Carner no ha fet més que traduir-la, però sembla imaginada i escrita per ell de cap a cap. (1927a: 206)

Ara manllavarem a Mònica Baró la propaganda següent d'Àlícia, extreta del catàleg de l'Editorial Joventut *Llibres per a infants*, que no va datada, però que Baró atribueix a l'any 1935:

El vertader llibre de les meravelles que més ha captivat l'atenció de nois i noies i que s'ha endut l'admiració del món sencer. Llibre de suggerències felicíssimes, lli-

bre d'il·lusió i de dolça poesia en una traducció de l'eminent poeta Josep Carner. I encara: Aquesta *Alícia* parla en el català de Josep Carner i va vestida i mudada amb les il·lustracions de Lola Anglada. No es pot queixar. (Baró 2005: 291)

Havent vist de quina manera l'Editorial Catalana i sobretot, Mentora/Joven-tut, pretenien inserir l'obra, ara repassarem la reacció de la crítica. L'única ressenya coetània a la primera edició que hem pogut localitzar, «*Alícia en terra de meravelles*», que Tomàs Garcés va publicar el 8 de febrer del 1928 al diari generalista *La Publicitat*, lloa molt la traducció. Tal com hem dit, l'*Alícia* i els *Sis Joans*, de Carles Riba, van aparèixer gairebé alhora, i Garcés va trobar que la literatura infantil quedava enriquida per totes dues obres; va qualificar l'obra de Lewis Carroll de clàssic famós dins el gènere, va esmentar que l'havien traduïda a «tots els idiomes» i va considerar que la versió de Carner era superior a la que ell mateix havia llegit en francès, la qual ja li semblava prou bona. El crític, que considerava la versió de Carner «treballada i tendra» i feta amb una «cura i traça extraordinàries», afirmava que el traductor era «un narrador fidel i interes-sat», pensava que el seu estil era un dels més adients per traslladar-la i sostenia que «cada dificultat de l'original hi és vençuda a consciència. Jocs de paraules, diàlegs vivacíssims, versos descabdellats, troben l'àgil traductor que calia». A part, Garcés també exalçava les il·lustracions d'Anglada, que segons ell recor-daven les d'Arthur Rackham (Garcés 1928: 1).¹⁴

De la ressenya de Garcés en subratllarem uns quants punts. Primer de tot, la importància que va atorgar a la traducció: equiparava l'aportació a la literatura catalana d'una traducció (*Alícia*) i d'un original (*Sis Joans*). En segon lloc, la necessitat d'acabar la cultura catalana amb les altres: comparava la versió de Carner amb una de francesa per justificar-ne la bondat, i afirmava que ja havien traduït l'obra a tots els idiomes. A part, ressaltem la importància del traductor: numèricament, a la ressenya hi surt més vegades Carner (quatre cops) que Lewis Carroll (tres vegades). Per acabar, volem subratllar la percepció que tenia Garcés de la feina de Carner. No sabem si el crític havia llegit l'original anglès, però afirmava que Carner era el traductor que hi calia, un narrador fidel, amb un estil escaient al de l'original, del qual havia sabut vèncer les dificultats.

Hi ha un gran lapse entre el 1928 i el 1969, any del següent esment que hem pogut trobar d'aquesta versió: la biografia d'Albert Manent sobre Carner. Manent hi va afirmar, lacònicament, que era «una traducció massa barroca per a infants» (Manent 1969: 247). En Manent hi trobem una situació força estranya per al crític d'un llibre: que vagi tenir l'oportunitat de retocar-lo. Havent qualificat l'obra de «barroca», es va encarregar de desbarroquitzar-la;¹⁵ tret d'Ortín, els qui s'hi han referit a partir de llavors han consultat sense saber-ho la seva versió i han atribuït a Carner solucions de Manent, com veurem amb Mallafrè. Ens interessa

14. Rackham també va il·lustrar l'*Alícia*, i la versió en francès que Garcés havia llegit devia tenir les il·lustracions d'aquest dibuixant.

15. Els objectius i les pautes de Manent a l'hora de corregir l'*Alícia* i tots els canvis que va introduir en el text es poden trobar a Llobet (2013b).

destacar que els Manent consideraven que la llengua de l'Àlícia carneriana era obsoleta. A més, sobta la contradicció entre la veneració que sentien per Carner i la manera de retocar-ne un text sense explicitar-ho, sense comunicar-ho a la viuda del poeta i sense consultar l'original.

Joaquim Mallafrè va estudiar *Àlícia en terra de meravelles* en l'article «Una traducció de l'anglès. Carner en terra de meravelles», que li va encarregar *Serra d'Or* l'any 1984 per commemorar el centenari del naixement del poeta. Havent descartat *Pickwick* o *David Copperfield* per la llargada, havia triat *Àlícia* pels «problemes especials de llenguatge que en fan interessant l'estudi», i perquè l'opinió desfavorable de la biografia de Manent li feia pensar que hi podria trobar trets estilístics generals del Carner madur en el domini de l'anglès.¹⁶ Va ser el primer dels traductors professionals que han analitzat l'obra, i hi va voler aplicar un criteri rigorós per defugir el cofoisme dels qui comentaven d'esma que les traduccions catalanes eren excel·lents (Mallafrè 1984: 58). Segons l'article, la traducció era molt fidel a l'original, sense que fos ni més lliure ni més literal del compte:

És una autèntica traducció, no pas una versió personal, sinó sistemàtica, professional, defensable pàgina darrera pàgina, que respon a la idea de Carner quan diu que «traduir una obra és la millor manera de llegir-la; és amar-hi i penar-hi, servir-la i dominar-la», difícilment compatible amb la simplificació de Pla: «Carner traduïa torrencialment, sense pauses ni consultes al diccionari», «tot dictant a la mecanògrafa mentre es passejava amunt i avall del despatx.» (Mallafrè 1984: 59)

L'article apuntava que en la traducció hi havia uns deu o dotze casos, insignificants, en què li semblava detectar un error o descuit.¹⁷ Del resultat en va destacar la precisió i vivacitat lèxica, l'expressivitat i la concisió de diminutius i d'augmentatius, la utilització d'exclamacions tradicionals, l'acceptació de mots no normatius,¹⁸ l'abundància i riquesa de les expressions idiomàtiques, els resultats desiguals a l'hora de traduir els jocs de paraules i la catalanització cultural (Mallafrè 1984: 59).

Segons Mallafrè, que en l'obra s'atribuïssin a Joan Maragall o a Jacint Verdaguer els poemes i cançons anglesos traslladats, o que Carner convertís una falta gramatical de la protagonista en un error a l'hora de parlar català fi apuntava que darrere la traducció hi havia «un cert esperit didàctic noucentista».¹⁹ Aquest espe-

16. Mallafrè va fer servir per a la ressenya la tercera edició de l'*Àlícia*, per la qual cosa va partir, sense saber-ho, de la correcció de Manent, cosa que n'invalida una part de la crítica.

17. Entre els que va enumerar, hi havia un canvi de Manent. En l'edició del 1971 hi deia «Per les meves orelles! Per les meves orelles!» (Carner 1971: 10), que substituïa «Per les meves orelles! Per les meves patilles!» (Carner 1930: 11). L'original anglès diu *whiskers*. Tenint en compte que més endavant torna a aparèixer *patilles* i que no ho van esmenar, podem pensar en una badada de composició.

18. L'únic exemple que il·lustra aquest punt, l'ús de *recader* en comptes d'*ordinari*, és obra de Manent.

19. Carner gira «“Curioser and curioser”, cried Alice (she was so much surprised, that for the moment she quite forgot how to speak good English)» per «cada vegada més i més espantant! —exclamà Àlícia (tan sorpresa estava que, en aquell moment, s'oblidà de parlar català fi)» (Carner 1973: 15).

rit didàctic, en un moment delicat de la llengua, «explica la tria de certs mots, generalment, però ja hem assenyalat que no sempre, amb una certa pruija normativa» (Mallafre 1984: 60).²⁰

Com a conclusió, admetia que algunes de les solucions de Carner ens poden semblar avui una mica artificioses o forçades i que en les traduccions carnerianes hi trobava a faltar la varietat dels nivells del llenguatge de l'original, i ho atribuïa a la por que hi tenia el català literari d'aleshores, però argumentava que la genialitat de Carner consistia en l'instint de la llengua a l'hora d'oferir-nos un Dickens o un Mark Twain autèntics, o un Defoe i un Thackeray que no es poden ignorar, i que després ja podien eixamplar Jordi Arbonès o Miquel Descot. Carner havia traduït «amb absolut rigor i amb fidelitat a l'original, amb elegància i sentit de la llengua viva, on certa irònica frescor substitueix els registres limitats del català literari de l'època, i amb la consciència i la responsabilitat de fer, sense estridències, cultura ciutadana, en el ple sentit del terme, a Catalunya» (Mallafre 1984: 60).

Ens agradaria remarcar una petita crítica que prefigura la base de les envestides que les traduccions de Carner ha rebut d'aleshores ençà i que han provocat polèmiques que es van repetint periòdicament: l'articulista hi admetia la falta de registres d'unes quantes traduccions carnerianes, que no podien replicar un Uriah Heep o un Huckleberry Finn «vius i irrepetibles», i ho justificava dient que els anglesos, «tranquils pel que fa a la salut de la seva llengua», es podien permetre el col·loquialisme i l'argot, cosa que el català literari de llavors no podia pas fer perquè «tenia por d'aquestes llibertats en més o menys mesura». Tot i això, segons Mallafre l'instint lingüístic de Carner posava la primera pedra perquè en un estadi posterior de la llengua altres traductors completessin aquestes versions.

Tal com hem dit, Mallafre és un traductor professional, els quals sovint confronten la norma de traducció original amb les seves per comprovar si la de l'original és vigent o ja ha quedat desfasada i caldria un altre trasllat que s'hi adequés. Va valorar ben favorablement aquesta versió, qualificant-la «d'autèntica traducció, no pas una versió personal, sinó sistemàtica, professional i justificable pàgina per pàgina», va alabar l'expressió i vivacitat d'algunes solucions carnerianes i en va destacar l'abundància i la riquesa lingüístiques, per bé que admetia que els jocs de paraules no hi eren del tot ben resolts. Tot i això, no acabem d'escatir si trobava l'*Alícia* obsoleta, perquè si, d'una banda, enaltia la traducció; de l'altra, afirmava que traductors moderns havien eixamplat Dickens o Mark Twain. Voldríem saber si també calia «eixamplar-la», l'*Alícia*.

Joan Sellent va parlar d'aquesta traducció en l'article «La traducció literària en català al segle xx: alguns títols representatius», i hi lamentava que «Carner hi desaprofita l'ocasió de recrear amb èxit les constants manipulacions i jocs lingüístics que vertebraven el text de Lewis Carroll, i aquest component hi resulta considerablement atenuat i gosaria que dir que força menys atractiu» (Sellent 1998: 25). Pericay i Toutain, seguint Sellent, a *El malentès del noucentisme* hi escriuen que la versió carneriana no s'adequava a l'original ni pel joc de registres lingüís-

20. Tal com hem assenyalat abans, l'únic exemple que esmenta de mot no normatiu és justament de Manent.

tics ni per la intenció d'alguns passatges, i en van criticar solucions que trobaven inusitades, com ara traduir «Cheshire cat» per «gat castellà», o que la protagonista es tractés de *vós* a si mateixa.²¹ D'això en deduïen que Carner havia perdut el sentit de la realitat mirant d'allunyar-se de la renaixença i el modernisme, i que volia arribar a «inventar una llengua que no hagi estat mai contaminada per l'ús» per evitar que qualsevol referència quotidiana delatés els orígens humils d'una prosa amb intencions aristocràtiques. Alhora, els autors trobaven paradoxal que la prosa «més contra natura que s'hagi destinat mai als nens sigui justament la destinada als nens i als adolescents sota la influència del noucentisme» (Pericay i Toutain 1996: 264-265). Segurament, l'intent dels autors d'enterrar un model de llengua que llavors encara cuejava entela uns plantejaments força interessants i encega les conclusions.

La revista *El Pou de Lletres* va dedicar un dossier a *Àlícia en terra de meravelles* en el centenari de la mort de Lewis Carroll; en comentarem tres articles. Salvador Oliva, entrevistat sobre la seva pròpia traducció de *l'Àlícia*,²² explicava que la de Carner tenia molt de mèrit perquè no hi havia pogut fer servir cap edició crítica, però que a ell, que es definia com a molt carnerià, les versions de Carner no li agradaven gaire, i reconeixia que *l'Àlícia* carneriana potser havia envellit, tot i que reivindicava Carner com a artífex de la llengua i justificava que no traslladés força jocs de paraules arguint que «traduir *l'Àlícia* és un *tour de force*» (Iribarren i Serrasoles 1998-1999: 90).

Teresa Iribarren començava l'article «Carner i la seva Àlícia» amb un breu recorregut per les crítiques a aquesta traducció. Assenyalava que Tomàs Garcés era l'únic que l'havia aplaudida, mentre que, com hem esmentat abans, Albert Manent l'havia trobada massa barroca amb vista als infants, i Joaquim Mallafrè, tot i que hi veia uns quants defectes, la considerava una traducció sistemàtica, professional i defensable pàgina per pàgina.²³ També esmentava que tant C. A. Jordana com Marcel Ortín no s'hi havien pronunciat (Iribarren 1998-1999: 84-88).

Havent recordat que no es pot jutjar l'obra sense tenir en compte que Carner no tenia ni els diccionaris, ni les edicions anotades ni tantes traduccions com hi ha avui, va analitzar diversos aspectes del trasllat. Va destacar «que no hi acaba de lluir prou» (Iribarren 1998-1999: 84), perquè Carner no sempre va entendre l'original, perquè va voler adequar el text a «les seves pròpies idees del que havia de ser la literatura infantil» i per algunes badades importants i solucions poc encertades. L'articulista va arribar a quatre conclusions, amb les quals explicava per què l'obra no va agradar a alguns lectors adolescents: trobava que la protagonista de Carner, que no pas la de Carroll, era una bleda; pensava que el narrador de la traducció, a diferència del de l'original, era paternalista; opinava que el poc rendi-

21. Carner havia traduït «You ought to be ashamed of yourself» per «Hauríeu d'avergonyir-vos de vós».

22. Es considerava que la traducció d'Oliva havia d'«actualitzar» la de Carner, però no tothom ho va veure així: va rebre crítiques furibundes de Lluís Bonada, que sobretot del 1997 al 1999 s'hi va abraonar setmana sí setmana també a *El Temps*.

23. A nosaltres ens sembla que això vol dir que Mallafrè també l'aplaudeix.

ment que Carner treia dels malabarismes lingüístics de l'autor anglès en diluïen l'enginy i la comicitat per la perversió del llenguatge; i, finalment, li semblava que els errors, les males interpretacions i alguns desencerts provocaven unes incoherències que podien fer avorrir el text al lector (Iribarren 1998-1999: 84).

L'article volia demostrar que la traducció de Carner «no acaba de lluir prou»; és a dir, que no és prou eficaç. Encara que d'entrada l'autora afirmava que per avaluar-la calia tenir en compte els recursos tan migrats de què el traductor disposava, a l'hora de la veritat no semblava que ho tingués en compte pas. No cal dir que la norma de traducció de Carner i la d'Iribarren no s'assemblen pas gaire. L'article ens deixa dues opinions sobre la ideologia de la traducció que no havia comentat ningú abans: que la protagonista de Carner és una «bleda», i el narrador, «paternalista».

Maria González Davies va escriure «Traduir l'impossible», que consistia en el resum d'una avaluació, feta a la Universitat de Vic, de les «Alícies» de Carner i d'Oliva mitjançant un sistema que mirava d'objectivar numèricament la traducció de l'efecte lúdic de l'obra mitjançant una sèrie de variables. Aplicant aquest mètode, la versió d'Oliva traduïa aquest efecte millor (González Davies 1998-1999: 91-93).

Iribarren ja havia esmentat que Marcel Ortín s'havia abstingut de judicar aquesta traducció. A «Aproximació a Josep Carner, traductor», Ortín i Lluís Cabré només n'havien dit que *Alicia en terra de meravelles* i *La rosa i l'anell* eren «aportacions a la dignificació de la literatura infantil» (Cabré i Ortín 1984: 121); *La prosa literària de Josep Carner* remetia directament a Mallafrè (Ortín 1996: 114), i l'article «Les traduccions de Carner, encara...», només n'esmentava el títol (Ortín 1996b: 46). *Josep Carner i la traducció*, obra que culmina més de trenta anys de dedicació a Carner, també s'està de valorar-la (Ortín 2017: 85). A «Josep Carner davant la *nonsense literature*», tot i que hi comenta que Carner la va tractar de literatura infantil,²⁴ això no obsta perquè «el tractament a què la va sotmetre com a traductor estigués guiat pel rigor i el respecte a les seves qualitats tan peculiars. (Sense que això signifiqui haver sabut trobar una solució satisfactòria per a cada dificultat de traducció que l'obra planteja.)» i detalla de quina manera Carner va traduir el *nonsense* (Ortín 2019: 23-24).

L'*Alicia* de Carner, com veiem, ha tingut una crítica majoritàriament negativa, de la qual només es desmarquen Garcés, Mallafrè i Ortín, aquests dos últims amb matisos. La ressenya de Garcés, plena d'alabances, confirma que la traducció va satisfer les expectatives coetànies i es va inserir correctament en la literatura catalana. Només per això, ja la podem qualificar d'èxit. Mallafrè trobava que era «una autèntica traducció, no pas una versió, defensable pàgina darrera pàgina»,²⁵ tot i els resultats desiguals a l'hora de traduir els jocs de paraules, les solucions una mica artificioses o forçades i la falta de varietat dels registres. Ortín en destaca el rigor i l'intent de mantenir-hi el *nonsense*, tot i que considera que va

24. Ortín explica que Dodgson mateix també l'hi tractava.

25. Ens sembla que amb «autèntica versió» Mallafrè devia voler dir que l'*Alicia* carneriana no era cap adaptació.

tractar l'obra d'infantil. En la banda dels detractors hi ha Albert Manent, que va qualificar-la de «massa barroca per a infants»; per això, ell mateix es va encarregar de desbarroquitzar-la quan el seu pare li ho va encarregar (Llobet 2013a). Sellent va destacar que hi havia molt poca afinitat estilística entre Carroll i Carner i que el poeta no havia aconseguit recrear amb èxit les manipulacions lingüístiques i els jocs de paraules de l'original. Pericay i Toutain sostenien que no s'adequava a l'original ni pel joc de registres ni per la intenció d'alguns passatges. Iribarren pensava que «no va lluir prou» per les badades de traducció, pel poc rendiment dels jocs lingüístics, perquè va adaptar l'original al seu estil en comptes d'adaptar-s'hi ell i perquè va convertir la protagonista en «bleda» i el narrador en «paternalista».

La valoració crítica majoritària no és gaire bona i empitjora com més passa el temps, tret del cas d'Ortín. Aquesta evolució constata les diferències de context i de funció entre la traducció del primer terç del segle xx i la del tombant de segle, per la qual cosa de les crítiques negatives no se'n pot inferir la qualitat de la versió, sinó més aviat que no s'adequa a la norma de traducció actual, cosa que evidentment Carner ni buscava ni podia pas buscar.

Referències bibliogràfiques

- [Anunci de llibres] (1926). *Llegiu-me*, 3 (desembre), p. 236.
- [Anunci de llibres] (1927a). *Llegiu-me*, 5 (febrer), p. 206.
- [Anunci de llibres] (1927b). *Llegiu-me*, 15 (desembre), p. 1039, 1167.
- AULET, Jaume (1992). *Josep Carner i els orígens del Noucentisme*. Barcelona: Curial.
- BARÓ, Mònica (2006). *Les edicions infantils i juvenils de l'editorial Joventut (1923-1969)*. Tesis doctoral. Barcelona: Universitat de Barcelona. <<http://hdl.handle.net/10803/761>> [Consulta: 15/12/2021].
- BRU DE SALA, Xavier (1996). «Carner i el cànon literari». *El País*, (1 febrer), p. 6.
- BUSQUETS, Loreto (1977). *Aportació lèxica de Josep Carner a la llengua literària catalana*. Barcelona: Rafael Dalmau.
- (1984a). «Introducció». A: *Escrits inèdits i dispersos de Josep Carner*, 2, *Prosa*. Barcelona: Barcino, p. 7-33.
- (1984b). «Josep Carner, traductor». A: *Josep Carner en els seus millors escrits*. Barcelona: Arimany, p. 165-177.
- (1984c). «Carner, creador de llenguatge». A: *Josep Carner en els seus millors escrits*. Barcelona: Miquel Arimany, p. 179-189.
- CABRÉ, Lluís; ORTÍN, Marcel (1984). «Aproximació a Josep Carner, traductor (Els anys de l'Editorial Catalana: 1918-1921)». *Els Marges*, 31 (maig), p. 114-125.
- CARNER, Josep (1984). *Escrits inèdits i dispersos de Josep Carner*, 2, *Prosa*. Ed. de Loreto Busquets. Barcelona: Barcino.
- (1986). *El reialme de la poesia*. Barcelona: Edicions 62.
- CARROLL, Lewis ([1927], 1930). *Àlicia en terra de meravelles*. Barcelona: Mentora.
- (1971, 1987, 1992). *Àlicia en terra de meravelles*. Barcelona: Joventut.
- (2000). *The Annotated Alice. The Definitive Edition*. Nova York: W. W. Norton & Company.
- CASTELLANOS, Jordi (1996). «Mercat del llibre i cultura nacional (1882-1925)». *Els Marges*, 56 (octubre), p. 5-38.

- CHAPARRO, Alba (2000). «Translating the Untranslatable: Carroll, Carner and Alicia en Terra Catalana?». *Journal of Iberian and Latin American Studies*, 6, p. 19-28.
- GALLÉN, Enric (2004). «La traducción entre el siglo XIX y el modernismo». A: LAFARGA, Francisco; PEGENAUTE, Luis (eds.). *Historia de la traducción en España*. Salamanca: Ambos Mundos, p. 661-673.
- GALLEGO ROCA, Miguel (1994). *Traducción y literatura: los estudios literarios ante las obras traducidas*. Madrid; Gijón: Ediciones Jucar.
- GARCÉS, Tomàs (1928). «Alicia en terra de meravelles». *La Publicitat*, (8 febrer), p. 1.
- GONZÁLEZ DAVIES, Maria (1998-1999). «Traduir l'impossible». *El Pou de Lletres*, 11-12 (tardor-hivern), p. 91-93.
- GUANSÉ, Domènec (1928). «Els Sis Joans, de Carles Riba». *La Publicitat*, (3 gener), p. 1.
- IRIBARREN, Teresa (1998-1999). «Carner i la seva Alicia». *El Pou de Lletres*, 11-12 (tardor-hivern), p. 84-88.
- IRIBARREN, Teresa; SERRASOLES, Lluís (1998-1999). «Salvador Oliva? Que li tallin el cap!». *El Pou de Lletres*, 11-12 (tardor-hivern), p. 89-90.
- JORDANA, C. A. (1959). «Josep Carner, traductor». A: *L'obra de Josep Carner. Volum d'homenatge*. Barcelona: Selecta, p. 194-197.
- Josep Carner en els seus millors escrits*. Barcelona: Miquel Arimany, 1984.
- LLANAS, Manuel (2005). *L'edició a Catalunya: el segle XX (fins 1939)*. Barcelona: Gremi d'Editors de Catalunya.
- (2006). *L'edició a Catalunya: el segle XX (1939-1975)*. Barcelona: Gremi d'Editors de Catalunya.
- LLANAS, Manuel; PINYOL, Ramon (2011). «El traspàs de l'Editorial Catalana a Antoni López Llausàs (1924-1925): context i documents». *Els Marges*, 95 (tardor), p. 72-93.
- LLOBET, Alexis (2013a). «Albert Manent, corrector de Josep Carner». *Quaderns. Revista de Traducció*, 20, p. 269-276.
- (2013b). «Albert Manent, corrector de Josep Carner. La tercera edició d'*Alicia en terra de meravelles* (1971)». Tesis doctoral. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona. <<http://hdl.handle.net/10803/133286>> [Consulta: 15/12/2021].
- LLOVERAS, Xavier (1997). «Renovar el corpus». *El Pou de Lletres*, 4 (hivern), p. 42.
- LLOVET, Jordi (1996). «Carner y Bru de Sala». *La Vanguardia*, (9 febrer), p. 34.
- MALLAFRÈ, Joaquim (1984). «Una traducció de l'anglès. Carner en terra de meravelles». *Serra d'Or*, 298-299 (juliol-agost), p. 58-60.
- MANENT, Albert (1969). *Josep Carner i el noucentisme. Vida, obra i llegenda*. Barcelona: Edicions 62.
- (1984). *Escriptors i editors del nou-cents*. Barcelona: Curial.
- «Els antinoucentistes» (1997). *La Vanguardia*, (23 febrer), p. 23.
- MANENT, Albert; MEDINA, Jaume (eds.) (1995). *Epistolari de Josep Carner*, 2. Barcelona: Curial.
- (2002). *Epistolari de Josep Carner*, 5. Barcelona: Curial.
- (2009). *Epistolari de Josep Carner*, 6. Barcelona: Curial.
- MARCO, Josep (2000). «Funció de les traduccions i models estilístics: el cas de la traducció al català al segle XX». *Quaderns. Revista de Traducció*, 5, p. 29-44.
- MOLAS, Joaquim (1983). «La cultura catalana i la seva estratificació». A: *Reflexions crítiques sobre la cultura catalana*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 131-155.
- MURGADES, Josep (1994). «Apunts sobre noucentisme i traducció». *Els Marges*, 50 (juny), p. 92-96.
- (1997). «Postil·les a un debat incipient». *El Pou de Lletres*, 5 (primavera), p. 47.
- OLIVER, Joan (1965). «Sobre l'estil de Josep Carner». *Serra d'Or*, VII(2), p. 20.

- ORTÍN, Marcel (1996a). *La prosa literària de Josep Carner*. Barcelona: Quaderns Crema.
- (1996b). «Les traduccions de Carner... encara». *El Pou de Lletres*, 1 (primavera), p. 46.
- (1997). «La traducció, i el seu estudi, de bracet de la filologia». A: GONZÁLEZ, Soledad; LAFARGA, Francisco (eds.). *Traducció i literatura: homenatge a Àngel Crespo*. Vic: Eumo, p. 83-91.
- (1998). «Sobre la historicitat de les traduccions: el canvi estilístic». A: MESEGUER; Lluís; VILLANUEVA, María L. (eds.). A: *Intertextualitat i recepció*. Castelló de la Plana: Universitat Jaume I, p. 203-217.
- (2002). «Els Dickens de Josep Carner i els seus crítics». *Quaderns. Revista de Traducció*, 7, p. 121-151.
- (2004). «Las traducciones, del Noucentisme a la actualidad». A: LAFARGA, Francisco; PEGENAUTE, Luis (eds.). *Historia de la traducción en España*. Salamanca: Ambos Mundos, p. 674-694.
- (2005). «Les faules de R.L. Stevenson traduïdes per Josep Carner (1927). Notes de lectura». A: GIBERT, Miquel M.; ORTÍN, Marcel (eds.). *Gèneres i formes en la literatura catalana d'entreguerres (1918-1939)*. Lleida: Punctum & Trilcat, p. 41-52.
- (2009). «Llengua literària, teatre i traducció: les reflexions del primer Carner (1903-1910)». A: ORTÍN, Marcel; PUJOL, Dídac (eds.). *Llengua literària i traducció*. Lleida: Punctum & Trilcat, p. 105-128.
- (2017). *Josep Carner i la traducció*. Lleida: Punctum & Trilcat.
- (2019). «Josep Carner davant la nonsense literatures». *Catalan Review*, XXXIII, p. 19-38.
- PERICAY, Xavier; TOUTAIN, Ferran (1996). *El malentès del noucentisme*. Barcelona: Proa.
- «Publicacions infantils de l'Editorial Catalana» (1919). *La Veu de Catalunya*, (1 febrer), p. 5.
- [Primer capítol d'*Alicia en terra de meravelles*] (1928). *Llegiu-me*, 16 (gener), p. 33-36.
- ROVIRA, Teresa (1973). *Noucentisme i llibre infantil: influència del Noucentisme sobre la producció i difusió del llibre per a infants*. Tesina de Llicenciatura. Universitat Autònoma de Barcelona (Bellaterra).
- SELLENT, Joan (1998). «La traducció literària en català al segle xx: alguns títols representatius». *Quaderns. Revista de Traducció*, 2, p. 23-32.
- SERRAHIMA, Maurici (1968). «La prosa de Josep Carner». A: *Josep Carner. Obres completes*. Barcelona: Selecta, p. 807-823.
- SOLÍS, Marina (2000). «Dos llengües per a Alicia? (entre els conceptes de llengua literària i varietat estàndard)». A: GINEBRA, Jordi; MARTÍNEZ-GILI, Raül-David; PRADILLA, Miquel Angel (eds.). *La lingüística de Pompeu Fabra*, 1. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana; Universitat Rovira i Virgili, p. 191-203.
- TODÓ, Lluís Maria (1996). «Del fetixisme i altres perversions». *El Pou de Lletres*, 2 (estiu), p. 46.
- TOUTAIN, Ferran (1997). «Traducció i models estilístics». A: GONZÁLEZ, Soledad; LAFARGA, Francisco (eds.). *Traducció i literatura. Homenatge a Àngel Crespo*. Vic: Eumo, p. 63-72.
- UDINA, Dolors (2002). «Conversa amb Joan Sellent: traduir sense imposter la veu». *Quaderns. Revista de Traducció*, 8, p. 133-143.
- UGARTE, Xus (2002). «Esbós de les traduccions de l'Editorial Mentora i *Llegiu-me*: la literatura de consum». *Quaderns. Revista de Traducció*, 8, p. 41-49.
- VALLVERDÚ, Francesc (1977). «L'edició catalana de 1923 a 1930». *Els Marges*, 9 (gener), p. 23-50.

